

6. Pirozhenko, T.O, Soloviova, L.I. et.al. (2016). *Tsinnisni oriyentatsiyi dytyny u doroslomu sviti [Values of the child in the adult world]*. T.O. Pirozhenko (Ed.). Kyiv : Vy`davny`chy`j Dim «Slovo». 248 p. [in Ukrainian].

УДК 159.922.27

ОСНОВИ СІМЕЙНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДОШКІЛЬНИКА

Федорчук О. І.

науковий співробітник лабораторії психології дошкільника

Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

orcid.org/0000-0001-8942-7008

В статті проводиться експериментальний аналіз особливостей та психолого-педагогічних умов сімейної соціалізації старшого дошкільника. Узагальнення результатів, отриманих в рамках дослідження специфіки становлення ціннісних орієнтацій старших дошкільників в умовах сім'ї, наочно підтверджують роль близького дорослого в процесі соціалізації дитини. Розкривається значення сім'ї в процесі зародження самодостатньої особистості. Визначається вплив суб'єкт-суб'єктних взаємин дитини з близькими дорослими на формування родинно-побутової компетенції.

Ключові слова: сімейна соціалізація, батьківська відповідальність, дошкільне дитинство, суб'єктність, суб'єкт-суб'єктна взаємодія.

Федорчук Е.И. Основы семейной социализации дошкольника.

В статье проводится экспериментальный анализ особенностей и психолого-педагогических условий семейной социализации старшего дошкольника. Обобщение результатов, полученных в рамках исследования специфики становления ценностных старших дошкольников в условиях семьи, наочно подтверждает роль близкого взрослого в процессе социализации ребенка. Раскрывается значение семьи в процессе зарождения самодостаточной личности. Определяется влияние субъект-субъектных

отношений ребенка с близкими взрослыми на формирование семейно-бытовой компетенции.

Ключевые слова: *семейная социализация, родительская ответственность, дошкольное детство, субъектность, субъект-субъектное взаимодействие.*

Fedorchuk O.I. Fundamentals of family socialization of the preschooler.

The article provides experimental analysis of features and psychological and pedagogical conditions of family socialization of a senior preschooler. The task is to investigate the peculiarity of the development of value orientations of older preschoolers in a family setting and to confirm practically the role of a close adult in the process of socialization of the child. In this research was used target observations, systems of developmental interactive methods, individual conversations, conversations with children, educators and parents. The analysis of the obtained data allowed us to form a generic characteristic of the children of the older group of preschool institution. To get a real picture of the nature and content of the child's internal family relationship with the adult, his or her role functions in family communication we used a homework questionnaire. It was conducted a survey for parents on domestic violence issues and a series of thematic consultations of "Child aggression: causes and consequences".

The process of socialization of the older preschooler is uneven, individual and requires careful psychological and pedagogical support. Educational influences of an adult should take place in a collaborative format and contribute to the creation of a child's own world that requires a change in the values of upbringing. Observations show that children transfer experience of co-working with adults in the family circle to the rules of life in the conditions of the children's collective, guided by the significant values of cohabitation, learned at home. Meeting the basic needs of the child in protection and care affect on their social and psychological maturity, forms an appropriate attitude in the child to society. Through indirect support, an adult should develop a preschooler experience of relationships. Focusing on an activity partner motivates the child to form an

emotional-personal form of contact and cognitive cooperation. The culture of communication in the family is an indicator of its psychological climate, which is a key factor in shaping a child's ability to live in a social environment. The family is the social environment where a self-sufficient personality is emerging.

Key words: *family socialization, parental responsibility, preschool childhood, subjectivity, subject-subject interaction.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Соціальні зміни, що відбулися в суспільстві, ставлять високі вимоги, які стосуються питань особистісного ставлення до світу та взаємодії у суспільстві, до виховання дітей та створення громадянського суспільства, до розуміння трансформацій ідей, життєвих принципів та цінностей.

Беззаперечною є закономірність того, що в ранньому дитинстві психологічні і фізіологічні зміни є швидкими і глибинними, і особистість проходить процес становлення, поступово перетворюючись у психологічно стабільну особистість. Саме тому важливим є розуміння за рахунок чого і яким чином ці зміни відбуваються та яку роль тут відіграють різні допоміжні компоненти. Дієвим механізмом змін є осмислення та прийняття дитиною базових цінностей, розвиток рефлексії вартостей, що стоять за смыслом подій, які і стають мотивами поведінки дитини. Це новоутворення є важливим компонентом вміння жити серед людей, що особливо актуально для старшого дошкільника і знаходиться в зоні найближчого розвитку.

Аксіомою є твердження, що найдієвішим інститутом соціалізації дитини в період дошкільного дитинства є сім'я. Підвалини особистості і розвиток якісних новоутворень в перші роки життя закладаються у гармонійному мікрокліматі сім'ї, в атмосфері взаємодопомоги суб'єкт-суб'єктних стосунків в процесі освоєння рольових функцій в мікрокліматі сім'ї. В родинному колі дитина стикається з базовими цінностями співжиття, осмислює їх вартісну цінність і, наслідуючи поведінку близьких дорослих, привласнює цінності як свої. Як відмічав Л. Виготський, спочатку в період

дошкільного дитинства вищі психічні функції виникають як спільна діяльність дитини з дорослим і управління психікою дитини реалізується через посередництво дорослого, у спілкуванні дитини з дорослим як соціальна функція. І лише поступово такі функції стають внутрішнім надбанням дитини. Цей процес є нерівномірним, суто індивідуальним і вимагає дбайливого психолого-педагогічного супроводу.

Оточення дитини не піддається її контролю: дитина стикається з обмеженістю власних здатностей, з різними нездоланими перешкодами зовнішнього середовища на шляху до мети. Зазвичай дитина є об'єктом впливів дорослих і навколишнього світу. Нерідко взаємодія рівноспрямованих сил впливу стає причиною виникнення конфліктних ситуацій. Уникнути втручання дорослих дитина може лише в «ізольованому» дитячому угрупованні в процесі певної ігрової діяльності.

В процесі дорослішання дитина поступово позбувається залежності від навколишнього середовища і сама стає суб'єктом впливу. Такий перехід можливий за умов гармонійних суб'єкт-суб'єктних взаємин дитини з близькими дорослими, які вибудовують розвивальне середовище, визнаючи приналежні дитині сфери: предмети одягу, іграшки, саму гру, власну територію та улюблені заняття, а головне – право вибору дитиною сфери і способу активності і суб'єктності.

Суб'єктність – це якість свідомої, осмисленої активності, оволодіння собою, своєю поведінкою, як найважливішого складника в досвіді адаптації і пристосування до життя, як основи розвитку здатності самовладання, самовиховання, самоактуалізації та саморефлексії.

Суб'єктність дитини вибудовується і виявляється через опір чи відхід від впливів влади дорослих. Це відбувається у різних формах, але їх переважання є свідченням неблагополуччя життєвої ситуації дитини. Активна позиція дитини у відстоюванні власної суб'єктності є важливим чинником її розвитку. Виховні зусилля дорослих мають бути спрямовані на розуміння дитини і активну допомогу їй у створенні власного світу. Їх

взаємодія має вибудовуватись у форматі співробітництва, що сприятиме розвитку обох сторін [1]. Зрозумівши, що дитина дошкільного віку живе в особливому світі, близькі дорослі матимуть змогу змінити свої ціннісні орієнтири у вихованні дитини.

Мета статті. Провести експериментальний аналіз особливостей та психолого-педагогічних умов сімейної соціалізації старшого дошкільника.

Виклад основного матеріалу статті. На основі проведених цільових спостережень, системи розвивальних інтерактивних методів, індивідуальних розмов, бесід з дітьми, педагогами та батьками в рамках дослідження специфіки становлення ціннісних орієнтацій старших дошкільників в умовах сім'ї нами були отримані дані, аналіз яких дав можливість сформулювати узагальнюючу характеристику дітей старшої групи дошкільної установи. В процесі дослідження було використано опитувальник для домашнього опрацювання, який надав нам відомості стосовно характеру і змісту внутрішньо сімейних взаємин дитини з дорослими, її рольових функцій в сімейному спілкуванні і водночас спонукав дорослих до глибокої рефлексії процесу сімейного виховання як провідної відповідальності батьків за соціально-психологічний розвиток дитини, осмислення нею базових правил співжиття і здатність самостійно керуватись ними у різних життєвих ситуаціях. Проведено анкетування батьків з питань насильства в сім'ї та цикл тематичних консультацій «Дитяча агресія: причини та наслідки» [5, с. 115].

Перш за все привертають до себе увагу старші дошкільники, які шукають собі не друзів в колективі групи, а шукають чим себе зайняти. У них вже чітко виділились певні діяльнісні уподобання, тому знайшовши можливість зайнятись улюбленою справою, такі діти не реагують на оточуючих. Потрапляючи в ситуацію спільної з однолітками діяльності, вони прагнуть активно діяти, ізолюючись від інших та не цікавлячись загальним процесом подій. І лише включення дорослого стосовно власних дій дитини: підказки, оцінні висловлювання, запитання-зацікавлення її діяльністю викликає активну реакцію дитини. Коло інтересів у таких дітей звужене до

заняття, яке входить до власних уподобань. Якщо ж можливість займатись улюбленою справою відсутня, вони байдуже тиняються поміж інших дітей, мимохідь встряючи у різні сутички. Образ Я у цих дітей є достатньо неосмисленим, зі збідненим рівнем емоційного забарвлення, вираженою відсутністю відрефлексованого самоствавлення, відсутністю адекватної реакції на образи однолітків: не реагують, просто відходять, швидше готові розплакаться, а ніж поскаржитись дорослому. Батьки поведінкою своїх дітей цілком задоволені, адже ще змалечку привчили їх займати себе іграшками, не вчиняти певних недозволених дій та вчинків. Виховання слухняності та дисципліни було пріоритетним у процесі сімейної комунікації. І для цього були створені всі доступні умови: місце для ігор, куточок іграшок, що постійно поповнювався, і власне контроль за тим, як дитина грається. Вже до старшого дошкільного віку такі діти здатні самотійно знайти собі заняття: у них є свої улюблені іграшки, способи ігрових дій і непорозуміння виникають лише тоді, коли в процес усамітнення хтось відверто авторитарно втручається. Схожі у ставленні до іншого і діти, які виділяють значимим для себе спілкування з однолітками, навіть підбирають собі партнерів для спільних розваг. Процес спілкування таких дітей відзначається змістовною наповненістю взаємин та емоційною виразністю. За межами власної включеності в процес взаємодії такі діти виявляють повну байдужість до всього, що відбувається з іншими дітьми групи.

Достатньо помітно на загальному фоні виділяються ті дошкільнята, рухова активність яких не піддається виховним впливам дорослих. Характеризуючи таких дітей, батьки частіше вживають слова непосидючий, неслухняний, не любить прибирати свої іграшки, часто їх ламає, а потім страждає. Батьки відмічають, що дитина, як тільки отримала досвід спілкування з іншими дітьми на прогулянках, постійно прагне таких розваг. Вже з п'ятирічного віку визначаються дружні взаємини, спільні уподобання. Дорослі цілком задоволені і навіть не намагаються вникати у зміст дитячих ігор. Навіть тоді, коли друзі розбігаються, батьки не заглиблюються у

причини руйнування стосунків, заспокоюючи дитину тим, що просто можна знайти інших друзів.

Окремо виділяється частина старших дошкільників, яких приваблює пропонована дорослим діяльність. Вони легко залишають свої справи і охоче слідує запрошенню дорослого. Ці діти проявляють себе відповідно як у сімейному оточенні, так і в дитячому садку. Батьки відмічають, що дитина надто рано ставила заняття разом з дорослим нарівні з улюбленими іграшками, причому далеко не завжди цікавим і зручним. Мабуть ціннішим було саме те, що «разом з рідним», а вже в процесі пробуджувався інтерес до самої справи, радість співпраці підсилювалась новими вміннями і гордістю участі в дорослій справі (ми з татом.., ми з мамою це зробили...). Досвід співпраці з дорослими в родинному колі легко переноситься дітьми на поведінку в умовах дитячого садка, що проявляється у здатності приймати і діяти за правилами життєдіяльності в колективі, орієнтуючись на дорослого.

На загальному фоні вирізняються старші дошкільники, поведінка яких засвідчує достатній рівень комунікативно-мовленневих здібностей: у взаєминах з дорослими і з однолітками вони завжди керуються такими значимими цінностями співжиття як: привітність, доброзичливість, готовність відгукнутись, виявити співчуття, запропонувати допомогу, чесність, справедливість, що мотивують і поведінку, і оцінні висловлювання дітей. Такі діти майже не стають учасниками конфліктних ситуацій, різних сутичок, з'ясування стосунків. Вони прагнуть розрядити ситуацію вже на початку непорозуміння, сміливо і справедливо оцінюючи перебіг подій при розв'язанні конфлікту з дорослими. При цьому почуття чесності і справедливості у них гармонійно переплітаються з позитивним ставленням до інших дітей, бажанням захистити, допомогти: «Він не сам упав, його штовхнув Діма, бо не хотів об'їхати... Він не думав, що Саша так впаде, навіть не глянув на нього. А тоді вже всі налетіли на Діму – і він злякався та сказав неправду. Саша ж теж часто штовхається і навіть битись любить. Вони мають помириться», - пояснив Андрійко вихователю своє бачення подій.

Варто зауважити, що здебільшого такі діти тримаються досить відокремлено від основної спільноти однолітків. Будучи достатньо вибіркковими до дружніх стосунків, вони тягнуться до собі подібних, проявляючи при цьому особливу чесність, справедливість, толерантність і здатність до співчуття. Зрозуміло, що такі старші дошкільники завжди є гордістю групи і своєї родини. І хоча часто батьки зізнаються, що дитина ніби сама такою виросла, феномен виховання полягає у рівні батьківської відповідальності: смислове наповнення, характер, емоційно-мовленнєвий супровід спілкування дорослих з дитиною, повага до індивідуальної своєрідності були в цих родинх виховуючою соціальною атмосферою. Повністю задоволені базові потреби дитини в захисті та турботі і створювали ґрунт для формування ставлення до інших і світу в цілому, уміння жити серед людей, а відтак і соціально психологічної зрілості. Базовим для формування було почуття довіри, яке йшло з батьківської любові [2].

Цільові спостереження засвідчують, що, на перший погляд, вихователі досить часто приділяють увагу морально-етичним цінностям: систематично проводять тематичні бесіди, мініатюрні заняття тощо. Однак у ході таких занять з дітьми обговорюється лише зовнішня сторона виділеної для аналізу цінності. Скажімо, дошкільнята мають пригадати, які ввічливі слова вони знають, як їх використовувати і вміти придумати мовленнєве висловлювання для прикладу. Загалом відбувається лише запам'ятовування «корисних» фраз шляхом моделювання висловлювань. За кадром лишається власне цінність цих правил співжиття, для осмислення якої необхідне занурення у внутрішні переживання дитини, її самовідчуття і рефлексія дитиною цього осмислення. Зрозуміло, що це не може відбуватись в форматі колективного обговорення чи бесіди. Це особистісне суб'єкт-суб'єктне спілкування дорослого з дитиною, довірчі роздуми з задіянням власного досвіду, уяви з метою проникнення в емоційно-почуттєву сферу людини через рефлексію власних переживань. Такі тонкі особистісні процеси можливі лише за умови гармонійних взаємин суб'єктів спілкування.

Результатом будь-яких занять морально-етичного спрямування має стати більш глибока оцінка певного діяння: емоційного переживання радості, гордості, задоволення, самооцінка, спроба викликати почуття задоволення собою від виконаної дії. Це ті щасливі миттєвості, що крок за кроком сприятимуть виробленню певного ставлення до виявів добра, дружби, емпатії в оточуючому житті.

На етапі базових експериментальних досліджень ми були свідомі того, що батьки надто інертні до будь-яких змін у вже виробленому стилі та ритмі співжиття в родинному колі. Саме тому інформація для батьків пропонувалась малими дозами, з використанням всіх напрацьованих нами протягом багатьох років форм роботи з родинами. Поряд з цим нами були використані спеціально розроблені різні форми роботи з дітьми в групі за участю батьків: комплекс творчих завдань для спільного з близькими дорослими виконання (створення так званої асоціальної карти утворення асоціативного поля дії цінності в специфічних для дітей життєвих ситуаціях, створення сюжетної картинки до цінності чи мовленнєвого опису; запрошення батьків на заняття тематичних гуртків, самостійної творчої діяльності, спортивно-розважальні заняття; на заняття з психологом на кшталт майстер-класу для дорослих з проблеми взаємодії з дитиною в спільній діяльності). Науково-методичною групою була розроблена серія домашніх завдань для спільного з дорослими виконання: яким я хочу щоб був мій друг, кому я друг, який я друг, чи красиво ми живемо, наш найкращий вихідний, що є в нашій книжковій шафі, намалювати малюнок на тему «Чуйність».

Така актуальна в останній рік перед школою тема готовності дитини до шкільного життя допомогла батькам почути свою дитину, прислухатись до педагогів, побачити сенс у взаємодії з психологічною службою і загалом сприяла об'єднанню більшості з родин.

Особливої уваги потребують педагоги, які працюють зі старшою групою дошкільного закладу, що актуалізувало опрацювання спеціально

змодельованого нами так званого опосередкованого супроводу життєдіяльності дитячого колективу протягом дня, основною метою якого було забезпечення оптимального масштабу свободи вихованцям, надання права вибору змісту і характеру заповнення вільного часу, партнерів по діяльності. Особливість ролі вихователя у цьому процесі полягає у тому, що він включається лише з метою запобігання конфлікту у формі порад та підказок «стороннього спостерігача». Лише за умов реальних сутичок, вихователь має забезпечити дітям можливість самостійно розв'язати ситуацію, надавши пояснення до так званої роботи над помилками для уникнення подібних зіткнень надалі.

В спеціальних цільових спостереженнях дорослі відмічали особливості поведінки дітей перш за все в нерегламентованих педагогом ситуаціях. Найперше було помічено реакцію дітей на зміну в поведінці педагогів: керівництво, контроль і авторитарне включення в процес взаємин дітей у вільний від регламентованої діяльності час було замінено на цільові спостереження і опосередкований супровід процесу життєдіяльності. Різко зросла кількість скарг, звертань з образами на товариша, пов'язаних з проявами грубого, недружнього, несправедливого ставлення. Обговорення і аналіз таких фактів дає підстави стверджувати, що діти глибше осмислили змістове наповнення цінності дружби, друга, чесності, справедливості тому і гостріше відчувають і реагують на реальні прояви у взаєминах з друзями. Саме в старшому дошкільному віці чітко виділяється вибірковість дружніх стосунків і важливість оволодіння умінням діяти разом, вибирати спільну мету, підкоряти власні дії умовам спільної діяльності, приймати помилки і уміння їх виправляти. На противагу суб'єкт-об'єктним відносинам, при яких дитині байдуже з ким працювати (тому і часті конфлікти, труднощі, відмови), маємо формувати досвід суб'єкт-суб'єктних відносин [4].

Завданням дорослих є активно вчити дітей самостійно впливати на характер власних взаємин з партнерами по діяльності, керуючись уявленнями про дружбу, чесність, справедливість. Саме тому особлива роль була

відведена заняттям-мініатюрам, де педагог чи психолог зі спеціально запрошеними партнерами за принципом майстер-класу навчав їх виконувати спільне творче завдання. Є доцільним запрошувати на такі заняття батьків, що надавало би можливість з метою оптимізації саморозвитку дитини узгоджувати кроки виховного впливу на неї. Нашим завданням було звернути увагу батьків на особливості поведінки дитини в процесі спільної з однолітками діяльності, показати, як опосередковано дорослий може впливати на прояв дружніх, чесних і доброзичливих взаємин, на вияв задоволення від співпраці і позитивних досягнень. Педагог має демонструвати грамотний супровід процесу спільної праці: допомогти дітям створити задум конструкції, уявити кінцевий образ, продумати спосіб досягнення своєї мети, об'єднати практичні дії. Старшим дошкільникам надто важливо навчитись не поспішати до практичної дії, а розвивати здатність створювати задум, уявляти образ мети, самостійно добирати матеріал, узгоджувати співпрацю з партнером. В умовах сім'ї можливостей для формування такого досвіду у дитини більш ніж достатньо. Лише має бути грамотним супровід батьків [3, с.52].

Батьки і педагоги спільними зусиллями мають допомагати кожній дитині здобути важливий досвід самостійно домовлятися про спільну діяльність в ситуаціях вибору діяльності, способів її реалізації, розподілу рольових дій тощо. Уміння взаємодіяти в парах, групах змінного складу на основі дружніх стосунків, симпатій забезпечує успіх виховних процесів в групі дитячого садка. Орієнтація на однолітка стає спонукальною силою і мотивує форму емоційно-особистісного контакту, ділові і пізнавальні форми співпраці.

Індивідуальна робота з окремими дітьми, яку важко реалізувати в умовах групи, можлива лише при організації тісної співпраці з батьками. Адже практика показує, що саме відсутність такого досвіду партнерської взаємодії стає головною причиною конфліктних ситуацій, які затьмарюють радість шкільного життя.

В основі супроводу дорослими процесу набуття такого досвіду має бути впевненість у тому, що справжнє мистецтво виховання полягає в тому, що має спиратись на прояви саморуку, ініціативи, самостійності, творчої активності в житті особистості, що розвивається (Г. Костюк, О. Запорожець).

Висновки і перспективи наукових пошуків. Сутність психічного розвитку полягає в здатності до саморозвитку, самозбагачення, а не лише накопичення знань та навичок. В його основі покладено «привласнення» суспільного досвіду співжиття, самовизначення дитини в соціумі. Маємо забезпечити, як заповідав В. Сухомлинський, одухотворення світу дитинства, олюднення світу через активну діяльність дитини, напруження її духовних сил. Дошкільник вже має відчутти порядок у власному житті, насолоду від довірливих і дружніх відносин з оточуючими, від прикладу дорослих, які дозволяють оцінити добро і зло і самостійно зайняти свою позицію. Так формується індивідуальна культура цінностей окремої особистості.

Процес соціалізації старшого дошкільника є нерівномірним, індивідуальним і вимагає дбайливого психолого-педагогічного супроводу. Виховні впливи дорослого мають відбуватися у форматі співробітництва та сприяти створенню власного світу дитини, що вимагає зміни ціннісних орієнтирів виховання. Результати спостережень показують, що діти переносять досвід спільної діяльності з дорослими в родинному колі на правила життєдіяльності в умовах дитячого колективу, керуючись при цьому значимими цінностями співжиття, засвоєними вдома. Задоволення базових потреб дитини в захисті та турботі впливають на її соціально психологічну зрілість, формують відповідне ставлення у дитини до соціуму. Шляхом опосередкованого супроводу дорослий має формувати у дошкільника досвід відносин. Орієнтація на партнера по діяльності мотивує дитину до емоційно-особистісної форми контакту та пізнавальної співпраці.

В основі взаємодії між батьками та дитиною має лежати комунікація без нотацій та командних директив. Завдання дорослих – розуміти дитину, відслідковувати власні реакції на її поведінку, адекватні до ситуації, вчитись

виявляти справжні причини поведінки дитини, підтримувати гармонійні стосунки з нею у будь-яких ситуаціях. Культура спілкування в сім'ї це показник її психологічного клімату, що є одним із ключових факторів формування у дитини навиків регулювати свої дії, вчинки, навиків самоорганізації у процесі провідної діяльності, вміння жити в соціальному оточенні. Саме сім'я є тим соціальним середовищем де зароджується самодостатня особистість, пробуджуються життєдайні джерела саморуку, саморозвитку і творчої активності.

Отримані результати дають можливість визначити основні шляхи та умови гармонійної соціалізації старшого дошкільника а також спроектувати ключові аспекти програми по роботі з сім'ями, окрема увага у якій має бути приділена ролі фахового психолого-педагогічного супроводу у роботі з батьками.

Література

1. Горецька О.В. Психологічні умови оптимізації спілкування батьків з дітьми дошкільного віку : монографія. Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2011. 168 с.
2. Федорчук О.І. Внутрісімейне спілкування як чинник привласнення дитиною цінностей співжиття. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Харків : КЦ ФОП Іванової М.А., 2019. Том. IV: Психологія розвитку дошкільника. Вип. 15. С. 207–220.
3. Прийняття дитиною цінностей : посіб. / Т.О. Піроженко, І.І. Карабаєва, С.О. Ладивір, Л.І. Соловійова [та ін.] / за ред. Т.О. Піроженко. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2018. 240 с.
4. Ладивір С. Радість розвитку. Взаємодія дорослого з дитиною. Київ : Редакція газет з дошкільної та початкової освіти, 2013. 128 с.
5. Pirozhenko T. Metody analizy wartosci dziecka w starszym wieku przedszkolnym // XXVI Ogólnopolska Konferencja Psychologii Rozwojowej (Szczecin, 1-3 czerwca 2017). Szczecin, 2017. pp. 115–116.

References

1. Horetska, O. V. (1996). *Psykhologichni umovy optymizatsii spilkuvannia batkiv z ditmy doshkilnoho viku [Psychological conditions for optimizing the communication of parents with preschool children]*. Donetsk : LANDON-XXI. 168 p. [in Ukrainian].
2. Fedorchuk, O.I. (2019). Vnutrisimeine spilkuvannia yak chynnyk pryvlasnennia dytynoiu tsinnosti spivzhyttia [Intra-family communication as a factor in assigning the values of cohabitation to the child]. *Aktual'ni problemy psykholohiyi – Actual problems of psychology : Collection of scientific works of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology NAPS of Ukraine*. (Vol. IV, issue 15), (pp. 207–220). Kharkov : KCz FOP Ivanovoyi M.A. [in Ukrainian].
3. Pirozhenko, T. O., Karabaeva, I.I., Ladyvir, S.O., Soloviova, L.I. et. al. (2018). *Pryiniattia dytynoiu tsinnosti [Adoption by the child of values: a guide]*. Kyiv : Vydavnychi Dim «Slovo». 240 p. [in Ukrainian].
4. Ladyvir, S. (2013). *Radist rozvytku. Vzaiemodiia dorosloho z dytynoiu [The joy of development. Interaction of an adult with a child]*. Kyiv : Redaktsiia hazet z doshkilnoi ta pochatkovoii osvity. 128 p. [in Ukrainian].
5. Pirozhenko, T. (2017). *Metody analyzy wartosci dziecka w starszym wieku przedszkolnym [Methods for analyzing the value of a child of pre-school age]*. XXVI Ogólnopolska Konferencja Psychologii Rozwojowej (Szczecin, 1-3 czerwca 2017) – XXVI Polish Conference on Developmental Psychology (Szczecin, 1-3 June 2017). Szczecin. pp. 115–116. [in Polish].